

תרגום יהודי-ביאלורוסי לחמש המגילות

הופעת ספרו החדש של פרופ' משה אלטבאואר* היא מאורע חשוב בשני תחומי מדע: (א) מנקודת המבט הסלביסטית הספר הוא המהדורה המשובחת של כמה תרגומי ספרי תנ"ך מן המאה ה-16 לשפה הביאלורוסית, ולכן הוא חשוב במיוחד לחוקרי תולדות הביאלורוסית ושפות סלביות אחרות; (ב) מבחינת חקר תולדות הפזורה היהודית במזרח אירופה במאה ה-16. ופעילותה הספרותית הוא מקור יחיד במינו, כי המהדורה הזאת נותנת לנו את האפשרות להכיר את היצירות שנעשו נחלתן של שתי תרבויות – התרבות הסלבית והתרבות היהודית.

החיבור כולל את התרגומים היהודיים של חמש מגילות (שיר השירים, רות, איכה, קהלת, אסתר) לביאלורוסית. סביר להניח שהטקסטים האלה הם תרגומי ספרי המקרא הראשונים שתורגמו במישרין מעברית לסלבית מזרחית (ראה עמ' 13).

מהדורת הטקסטים הנ"ל, הנתונים בקודקס וילנה מס' 262, כוללת רק חלק קטן של הספר (עמ' 82–178). היא מאפשרת לקורא להכיר את הטקסט המקורי של כתב-היד. על יד הטקסט מובאת טרנסליטרציה עקבית של כל שורה ושורה וזו מקלה בהרבה על הקורא. רק מי שהוטלה עליו פעם משימה דומה יכול להעריך איזו עבודת פרך היא טרנסליטרציה מן הסוג הזה. מהדורת הטקסטים די מדויקת ועולה בקנה אחד עם מהדורות הטקסטים הסלביים הטובות ביותר בכל הנוגע לטרנסליטרציה.

* *The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth-Century Jewish Translation into Belorussian (Vilnius Codex 262). With Introduction and Notes by Moshe Altbauer. Concordance compiled by Moshe Taube. Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities, 1992, 421 pp.*
מיראל ריוז'יק

אחרי הטקסט בא הפירוש המפורט המכונה Notes on the text (עמ' 179–240). בחלק הזה, שהוא אחד מן החשובים והמאלפים בספר, הטקסטים של כ"י וילנה נידונים בהשוואה לטקסט המסורה, לתרגומים האחרים שנעשו מהטקסט העברי (למשל, התרגום לשיר השירים ברוסית העתיקה) וגם בהשוואה לתרגומים הנוצריים שהושפעו מתרגום השבעים (רשימת הטקסטים הנידונים בניתוח המשווה מובאת בעמ' 13). המטרה העיקרית של הפירוש היא השוואת הטקסט הנחקר למקור העברי והוכחת קרבת התרגום למקור; למעשה, חקר שיטת התרגום הזה צריך לעניין לא רק סלביסטים וחוקרי עברית אלא גם את חוקרי תולדות התרגומים בכלל. נציין שהנושאים העיקריים של הפירוש נידונים גם בחלק האנגליטי של המחקר, דהיינו במבוא (ראה להלן).

אחרי הפירוש מובאת הקונקורדנציה המצוינת לטקסטים הסלביים שנערכה על ידי משה טאובה. חשוב מאוד לציין שחלק זה מתחשב באופן עקיב במקור העברי. למעשה הקונקורדנציה קובעת התאמה בין התרגום הסלבי למקור העברי (המקומות שמתגלה בהם חוסר הקבלה ישירה צוינו גם הם).

הקורא בוודאי שם לב לעובדה שאנחנו מתארים את ספרו של פרופ' אלטבאואר בניגוד לכל הכללים המקובלים – מן הסוף להתחלה. הסיבה לכך ברורה: המחבר קבע את מקומו של החלק המעניין ביותר של הספר – המחקר הפילולוגי-ההיסטורי של הטקסט – בתחילת הספר, וכינהו "מבוא". המבוא כולל כמה פרקים: (1) מוצא התרגומים; (2) תיאור כתב-היד; (3) הבעיות הטקסטואליות; (4) הניתוח הסלביסטי של התרגומים; (5) שיטת התרגום היהודית. בפרק הראשון (עמ' 13–24) המחבר מגדיר את המטרות העיקריות של מחקרו, שכבר נזכרו לעיל. מבחינת "הסלביסטיקה הטהורה" המחבר רוצה להוכיח את ההנחה הזאת:

...the language of translations was the actual Belorussian vernacular of the day, which was gradually to develop into the Belorussian national literary language.

מצד אחר, המחבר מעוניין הרבה יותר במה שהוא אומר בפירוש:

the actual technique of the translations – the extent to which they are both "literal" and "concordant".

נמצא שמטרות המחבר אינן רק היסטוריות, אלא גם תרבותיות-טיפולוגיות. במסגרת הפרק הראשון המחבר סוקר את הנעשה עד כה בתחום המחקר של קודקס

וילנה מס' 262. בנוסף לזה הוא קובע שהמתרגמים המשוערים היו היהודים "האוטוכטונים" שהיגרו למזרח אירופה מאזור הספר של ביזנטיון (עמ' 23).

פרק ב (תיאור כתב-היד, עמ' 25-27) דן בקודיקולוגיה של כתב-היד (זמן כתיבתו המשוער הוא העשור השני של המאה ה-16, כיוצא מן ההערות החשובות של המתבר) ובפלאוגרפיה (poluustav, הכתב הרשמי למחצה). הפרק השלישי (הבעיות הטקסטואליות, עמ' 28-30) מתאר את סטיות התרגום הביאלורוסי מן המקור העברי, בעיקר השמטות ושגיאות של המתרגם או המעתיק דווקא.

בפרק ד (עמ' 31-37) נמצא הניתוח המפורט של לשון התרגום. המחבר מבחין בין שני סוגי תופעות פונטיות ודקדוקיות – התופעות הסלביות המזרחיות הכלליות כנגד התופעות הביאלורוסיות. בין התכונות הסלביות המזרחיות נציין: polnoglasię, הכולל את 80% המקרים של התפתחות הצירופים הקדם-סלביים מהטיפוסים *TeRT, *ToRT (veremja, poroxu, molodici וכד'); התפתחות הצירופים הכוללים את *j (tjudja- הסלבית < žužaja) האפיינית לסלביית המזרחית, לפעמים בליווי הפוליזמים מסוג moci, mocju על יד pomoči; איבוד האנפיות (reflexation) של התנועות האנפיות וביצוען כ-/u/ ו-/e/; ביצועם של הרדוצנטים "חזקים" כ-/e/ ו-/o/; הרפלקסציה האפיינית לסלביית המזרחית של ההברות הממושכות (מן הטיפוס čirna הסלבית < černa) ותופעות פונטיות אחרות.

ברקע הסלבי הכללי הזה צריך לדרון בתופעות המביאות את המחבר להגדיר את הטקסט כטקסט ביאלורוסי. אלו התכונות העיקריות שציין המחבר בתחום תורת ההגה:

(1) *akanie*, המשתקפת בחילופי $a < o$, $a < e$, $a < je$ בהברות הלא-מוטעמות, לדוגמה, בכתב *naami* במקום *naavsky*, *maavsky* במקום *moavsky*, *tabarŭ* במקום *tovarŭ*, וגם – לעתים פחות תכופות – בצורות מן הטיפוס *otŭ jarusalima*, *u batleHEME*. במספר מקומות נמצאת תופעה הפוכה (היא יכולה להיות קשורה להיפרקורקציה): *polaty*, *eruzoleme*. ללא מחקר ספציפי קשה להגיד מה הוא היחס בין התופעה הזאת לחילופי $a < o$ המצופים בקונטיננטלים של *-or-** הסלבי (*roboty*, *roba*, *otŭ robŭ*), אבל לא סביר להניח שהתופעות האלה קשורות זו בזו.

(2) $o < e$ אחרי השורקים; השווה, למשל: *žonku*, *cömu*, *mušovŭ* וכד'.

(3) ה-/w/ הדו-שפתי, המשתקף בחילופי u/v , לדוגמה: *vŭbohŭ/uboh-oho*, *po ulicaxŭ/na v'licaxŭ*, ואפילו בכתב הייחודי *nauxadnecarŭ*, המשקף את נבוכדנצר העברי. נציין שבטקסטים אלה אין חומר המאשר את המעתיק /l/ סופית ל-/w/.

כמה תופעות אחרות אינן באות לידי ביטוי ברור ועקיב. נדגיש שהתרגומים אינם משקפים את *ékanie* ואת *dzekanie* – אבל אין לתמוה על כך, היות ותופעות פונטיות מסוג זה, המקיפות את כל המערכת הפונטית והמשנות את היחידות הפונולוגיות המסוימות בכיוון אחד, מוצאות את ביטוין בכתיב בקושי רב ורק בתקופות מאוחרות. מעניין, שתהליך דומה חל בלשונם של דוברי הרוסית המודרנית ולא מצא את ביטויו בכתיב.

בתחום תורת הצורות מציין המחבר את התופעות הללו:

(1) החלפת /s/ המציין את המין הסתמי ב-/o/ המציין את נטיית היחיד. ראוי להטעים שלפחות במקרה אחד התהליך הזה חל גם בנטיית הרבים; השווה דטיב הרבים *slovomr*.

(2) צורת האקוזטיב של שמות העצם המציינים בעלי חיים זהה במספר מקרים לצורת הגניטיב, לדוגמה *postavitü tovariša svoeho, pokinula esi ot(ü)ca svoeho* וכד', אף על פי שיש דוגמאות, שהתהליך הזה עדיין אינו משתקף בהן (בהיותו מעוכב על ידי הנורמה הספרותית?), השווה *porožu syny*.

(3) לוקטיב הריבוי *-oxü*, במקביל לצורות *-exü*.

(4) דחיית האאוריסט על ידי הפרטריט החדש, המורכב מבינוני 1 ומ"זמן" ההווה של הפועל *byti* (בנסתר יחיד בדרך כלל – אפס).

עם התופעות הדקדוקיות המחבר מציין גם את התופעות הלקסיקליות, כולל החידושים באוצר המלים. באופן טבעי בין היסודות החדשים נמצאים פולוניזמים לא מעטים. בנוסף להם מפנה פרופ' אלטבאואר את תשומת לבו של הקורא לתופעה מעניינת מאוד הקשורה להשפעת הסלבית הכנסייתית על "השפה הביאלורוסית" *in statu nascendi*. לדעתו של המחבר, זימון של הצורות הפונר-מורפולוגיות הביאלורוסיות עם החלופות הסלביות-הכנסייתיות של אותן לקסמות סלביות הביא לבידולי משמעות. כך, הצורה הסלבית המזרחית *horodü polnoglasie* משמשת לתרגום של המלה עיר, ואילו הצורה הסלבית-הכנסייתית *hradü* משמשת לתרגום של המלה בירה. בדומה, בני נוער מתורגמים בדרך כלל על ידי המלים *molod'ci* ו-*molodyci*, בצירוף נערי המלך מתורגמים על ידי המלה *mladenci*.

פרק ה (שיטת התרגום היהודית) כולל את הסקירה הפונולוגית-הדקדוקית המצינת של התופעות המעידות באופן חד-משמעי על התרגום הישיר מעברית לסלבית המזרחית. התופעות הללו נידונות בהשוואה לתרגומים הנכריים של אותם טקסטים. השפעת העברית מתגלה ברבדים לשוניים שונים. במספר מקרים שיטת התרגום היהודית מוצאת ביטוי בדביקות לייחודים המורפולוגיים של המקור. והרי

הנתונים: שמירה על חלקי הדיבור העבריים, על המספר הדקדוקי ועל המין הדקדוקי, תרגום המקור המוחלט כפועל נטוי על ידי בינוני או תואר הפועל, תרגום המקור הנטוי בכינויי הגוף בעזרת אמצעים שונים (למשל, על ידי שמות העצם הנוצרים מן הפועל), תרגום המקור המוחלט הבא בצירוף עם הפועל הנטוי על ידי צירופי הפועל והשם הטאוטולוגיים, שמירה על אקטיביות או פסיביות של הפועל המתורגם, תרגום של הפרפקט של *verba dicendi et sentiendi* על ידי ההווה הסלבי (עדות לידיעה טובה של העברית על ידי המתרגם), תרגום עקיב של פֶּעַל והפְּעִיל על ידי המבנים עם *dati-ri činiti*, אמצעים שונים לתרגום הסמיכות.

מעניין שבמספר מקרים, כאשר היה אפשר, המתרגם השתמש בהצלחה רבה באפשרויות הטמונות במבנה הדקדוקי הסלבי לתרגום נאמן של הייחודיות של הלשון העברית. לדוגמה, את מבנה הסמיכות הוא לפעמים מתרגם באמצעות השמות הסלביים מן הסוג *composita*; למשל אוהב כסף – *srebróljubecí*, אורך רוח – *dolhodušnyí*. הדוגמה השנייה – תרגום המקור הטאוטולוגי: במסורת הסלבית, ובמובן רחב יותר בכל המסורת היהודי-אירופית, יש מקבילה המכונה *figura etymologica*, וזו קיימת ברוסית עד היום הזה. לאור זה דומני שניתן להבין את המקרים מן הטיפוס *ככה תכנה כלילה* – *plača plačeti v noči*. באותה שיטה משתמש המתרגם גם לתרגום *figurae etymologicae*.

במספר מקרים ניתן לדבר על השפעת התחביר של המקור העברי. מדובר בתופעות אלו: השתקפות ה"א הידיעה בשימוש בכינוי או בצורת שם התואר הארוכה לתרגום הסמיכות (התופעה הזאת דורשת, כנראה, בדיקה נוספת), שמירה על הפרטקסים והאסינדרה של העברית, התרגומים המילוליים של ההצרכות ושל *passivum plus dativus auctoris*, שימוש בכינוי הגוף בתור קופולה, שמירה על סדר המרכיבים במספרים.

העקבות של המקור העברי מורגשים גם באוצר המלים של התרגומים. הם נראים, בדרך כלל, בתוך בבואות ותרגומים מילוליים שונים (כולל תרגום מלות היחס המורכבות מן הטיפוס מגנדי – *otú protivú mene*) וגם בתעתיקים בתחום *res sacrae*, לדוגמה *šabatü, šadai, adonai* וכד'. המחבר הצליח להראות בטקסטים את השפעות הפרשנים היהודיים המסורתיים וגם עקבות של ידיעות המתרגם במסורת התנ"ך בידיש.

הפרק מסתיים ב"דקדוק השמות" – רשימת התופעות מתחום תורת ההגה והצורות המשתקפות בשמות הפרטיים בקודקס וילנה. תופעות אלו מוכיחות העדר מתווך יווני

וגם מאפיינות את העברית של המתרגם כעברית שאינה זהה לעברית האשכנזית ששלטה באזור בתקופה יותר מאוחרת.

ספרו של פרופ' אלטבאואר הוא פרי של עמל רב שנים. חשיבות העבודה הזאת אינה טעונה הוכחות: הספר מעשיר גם את תולדות השפה והתרבות הביאלורוסיות וגם את תולדות התפוצה היהודית במזרח אירופה, את תולדות תרבותנו ולשונותינו בסובסטרט הסלבי. מן הראוי לציין את תחומי המדע האחרים שבהם הספר הזה יועיל לחוקר. אין ספק שהוא עתיד לעניין את חוקרי תולדות התרגום בכלל ותרגום התנ"ך בפרט, את המומחים במחקר המגעים התרבותיים והלשוניים וחוקרי האינטרפולציות למיניהן. זאת ועוד, ראוי לציין שהמהדורה הזאת היא ספר לימוד ערוך ומוכן לקורס בסלביסטיקה. כל שנותר לי הוא להמליץ על הספר בפני קוראים ממקצועות שונים ולהודות למחבר על הקריאה המרתקת שבה זיכני.